

I. ARTYKUŁY I MATERIAŁY

DRUGIE ROBOCZE SPOTKANIE MIKUŁČICE — OSTRÓW LEDNICKI. MIKUŁČICE 25. – 26. V 2001 R.

Celem roboczego spotkania badaczy skupionych wokół Pracowni Archeologického ústavu AV ČR Brno w Mikulčicach oraz wokół Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy było przybliżenie wyników prac obu tych środowisk w dziedzinie badań interdyscyplinarnych oraz sformułowanie wspólnej problematyki studiów nad Mikulčicami i Ostrowem Lednickim, będącymi ważnymi wczesnośredniowiecznymi ośrodkami władzy. Polska grupa składała się z archeologów i przyrodników z Muzeum PP na Lednicy pod kierownictwem prof. Zofii Kurnatowskiej i dr Janusza Góreckiego. Czeską stronę reprezentowali uczestnicy i współpracownicy projektu naukowego „Aglomeracje osadnicze wielkomorawskich ośrodków władzy usytuowane w środowiskach dolinnych” oraz szereg gości. Przedstawiono 10 referatów, poświęconych kolejno problematyce polskiej i czeskiej. Wyniki konferencji zostały podsumowane przez prof. Zofię Kurnatowską, prof. Jiřího Sláma i dra Lumíra Poláčka. Spotkanie mogło dojść do skutku dzięki wspomnianemu wyżej „dolinnemu” projektowi badawczemu, sponsorowanemu przez Agencję Grantową ČR (reg. Č. 404/96/KO89).

Polski blok konferencji rozpoczął referat Zofii **Kurnatowskiej** pt. *Nowe wyniki badań przedpiastowskich i piastowskich grodów w Wielkopolsce*.

Przedstawiła ona wyniki badań ostatnich dziesięcioleci, które walnie posunęły do przodu studia nad budownictwem grodowym w Polsce, zwłaszcza w zakresie chronologii, funkcji oraz związku budowy grodów z procesem tworzenia się państwa. W świetle ostatnich badań można stwierdzić, iż najwcześniejsze (VI–VII w.) nieliczne grody pełniły najprawdopodobniej funkcję kultową. Liczniej pojawiające się grody przedpaństwowe w Małopolsce przypadają na czas ok. połowy VIII w., w Wielkopolsce i na Mazowszu, wciąż nieliczne datowane dokładniej grody pochodzą najwcześniej z 1 połowy IX w., a liczniej z końca IX-początku X w. Sprawa początków grodów na Pomorzu jest sporna. W. Łosiński skłonny jest przyjmować pojawienie się niektórych z nich w końcu VII w., nasilenie się budownictwa grodowego w VIII w., a wyraźne zmiany w tym zakresie przypadają, jego zdaniem, na IX w.

Grody te były zazwyczaj siedzibami elit plemiennych, rzadziej pełniły funkcje schronieniowe, jedynie na Pomorzu — niektóre grody stanowiły centra aglomeracji wczesnomiejskiej.

Grody wiążące się z tworzeniem się państwa piastowskiego pojawiają się najwcześniej w ziemi gnieźnieńskiej w latach 920 – 930. Około 950 r. funkcjonuje już w ziemi gnieźnieńskiej kilka znacznych grodów. Wyznaczają one jądro państwa piastowskiego — jego obszar centralny, skupiający siły wojskowe i ekonomiczne formującego się państwa. Budowie grodów towarzyszy intensywna kolonizacja rolnicza.

Druga fala inwestycji grodowych w latach 960 – 970 wyznacza granice państwa gnieźnieńskiego a poprzedziło ją niszczenie grodów plemiennych z wyjątkiem leżących w ważnych miejscach na szlakach wodnych czy lądowych

Kolejna fala inwestycyjna, zwłaszcza przebudowa grodów centralnych w latach 80. X w. ilustruje awans polityczny Mieszka I po przyjęciu chrześcijaństwa i koligacjach dynastycznych z możliwymi rodami cesarstwa.

Na te lata przypada też budowa grodów piastowskich w pertynencjach, na Pomorzu oraz na linii Odry. Inaczej są traktowane wcześniejsze grody w Małopolsce, które nadal egzystują i dopiero w następnym stuleciu stopniowo popadają w ruinę.

Kolejne referaty dotyczyły już bezpośrednio Ostrowa Lednickiego.

Janusz **Górecki** przedstawił *Ostrów Lednicki na tle sieci osadniczej rynny Jeziora Lednickiego**

Referat Marka **Polcyna**, pt. *Badania nad środowiskiem przyrodniczym w rejonie Lednicy* wygłosiła Katarzyna Renn.

W referacie podsumowano wyniki analiz bogatych zbiorów archeobotanicznych zarówno z Ostrowa Lednickiego i jego zaplecza jak i z innych ośrodków wczesnopiastowskich. Na tej podstawie scharakteryzowano poszczególne działy gospodarki, a więc uprawę zbóż, roślin strączkowych, innych warzyw, w tym ogórka, wymagającego dość wysokiego poziomu pielęgnacji, ale także rzepy, i marchwi, tak uprawnej, jak i dzikiej. Wspomniano dalej o roślinach oleistych, w tym o niezmiernie rzadko stwierdzanych nasionach maku. Licznie występują pestki owoców, obok dość prymitywnych form jabłek i grusz, oraz najczęstszych w znaleziskach wiśni, czereśni i śliw, spotyka się także w największych ośrodkach pestki brzoskwini, wymagającej już sadowników o większym doświadczeniu. Niezmiernie rzadko występują w znaleziskach pozostałości winnej latorośli, której uprawa łączona jest zazwyczaj z chrześcijaństwem. Referat zakończył przegląd spożywanych przez mieszkańców grodów wczesnopiastowskich dziko rosnących orzechów i owoców leśnych.

Mateusz **Łastowiecki** i Danuta **Banaszak** przygotowali referat pt. *Lednickie mosty i ich przyczółki*.

Autorzy przedstawili wygląd i konstrukcję mostów lednickich, podkreślając m. in. ogrom surowca, które trzeba było zgromadzić dla ich skonstruowania (wyrąb około 2 – 2,5 ha lasu, 600 – 650 pni drzew). Podjęcie budowy obu mostów jest dokładnie datowane dendrochronologicznie na 963/964 r. Co 15 – 20 lat mosty wymagały mniejszych lub poważniejszych napraw. Ostatnie z nich przypadają na lata 1032 – 1033. Mosty zostały zniszczone w trakcie najazdu księcia czeskiego Brzetysława i po tym wydarzeniu

* Por. artykuł w tym tomie na s. 29 – 41.

nie zostały już odbudowane. Przyczółek mostu gnieźnieńskiego służył dalej jako przystań dla łodzi.

Z jeziora wydobyto liczne przedmioty, zwłaszcza części uzbrojenia, w tym 2 miecze sygnowane przez pracownię nadreńskie. Jednak nie tylko najliczniejszy w Polsce zbiór uzbrojenia stanowi niezwykle cenny wynik badania mostów i przyczółków lednickich. Obok nich bowiem a także obok innych artefaktów wydobytych z jeziora, badania te dostarczyły także cennych materiałów przyrodniczych rzucających światło m.in. na zmiany klimatyczne, podnoszenie się poziomu wody w jeziorze itp.

Znakomitym uzupełnieniem problematyki Ostrowa Lednickiego był referat Jacka **Wrześcińskiego** pt. *Wyniki najnowszych badań cmentarzyska szkieletowego w Dziekanowicach*.

Cmentarzysko to, datowane na czas od połowy XI do końca XII w., należy do największych obecnie badanych cmentarzysk rządowych w Polsce. Walorem tych badań są realizowane równoległe rozmaite analizy, wzbogacające wymowę materiałów cmentarzyskowych. Pozyskane groby poddano szczegółowym analizom antropologicznym, które ujawniły np. wysoki procent grobów dzieci i osobników młodocianych. Analiza wyposażenia pozwoliła wydzielić parę kategorii grobów, odzwierciedlających społeczną strukturę chowanej tam populacji. Wykonano też dodatkowe analizy pozostałości tkanin, węgla drzewnych, zawartości naczyń. Wszystko to wzbogaciło wymowę materiałów i nieraz skierowało analizę w nieoczekiwanym kierunku.

Ostatni referat dotyczył innego ważnego wczesnopiastowskiego grodu. Elżbieta **Indycka** przedstawiła referat opracowany wspólnie z Teresą **Krysztofiak**, pt. *Wyniki najnowszych badań grodu — rezydencji władców — w Gieczu*

Gród ten, dobrze znany z Kroniki Kosmasa, badany już w latach 1949 – 1966, kiedy to odsłonięto fundamenty niedokończonego kompleksu pałacowego, ponownie stał się przedmiotem zainteresowania archeologów dopiero w 1993 r. Prowadzone od tego czasu badania przyniosły istotne wyniki, m.in. dzięki analizom dendrochronologicznym ustalono początki grodu na połowę IX w., jego rozbudowę na czas około 940 r. i kolejne przebudowy w latach 980 i po najeździe Brzetysława.

Giecz należał niewątpliwie do grupy wczesnopiastowskich grodów centralnych. W końcu X w. rozpoczęto tam w południowej partii grodu budowę zespołu pałacowego, z nieznanymi przyczynami niedokończonego. Ponowne prace budowlane podjęto w północnej części grodu w początkach XI w. Nieukończone jeszcze badania odsłoniły zarys jednonawowego kościoła z apsydą, pod którą znajdowała się unikatowa na ziemiach polskich krypta relikwiarzowa. Od zachodu dobudowano do nawy masyw centralny z dwiema wieżami i emporą. Kościół ten był jeszcze później przebudowywany. Dalsze badania będą miały na celu ustalenie dokładnej periodyzacji i chronologii kolejnych faz budowy i przebudowy kościoła, co pozwoli też na podjęcie próby wyjaśnienia jego znaczenia i roli w kontekście organizacji państwa i Kościoła w czasach pierwszych Piastów.

Z dyskusji, która się rozwinęła po polskich referatach, przytoczymy dwie obszernie wypowiedzi prof. Jiřího **Slámy**.

W pierwszej z nich dyskutant odniósł się do *Problemu śladów archeologicznych najazdu Brzetysława na Polskę w roku 1039*. Polska archeologia bardzo często łączy różne warstwy destrukcji i pożarów, stwierdzane na niektórych polskich wczesnośredniowiecznych grodziskach z najazdem księcia czeskiego Brzetysława I na Polskę w roku 1039 (wbrew czeskim historykom w polskich studiach mediewistycznych odnosi się to wydarzenie wciąż jeszcze do roku 1038). W świetle takich interpretacji najazd Brzetysława musiałby objąć znaczne obszary i trwać bardzo długo, aby w ogóle było możliwe na tyle grodów napaść i je zniszczyć. Jest to sprzeczne z tym, co o tej wyprawie wojennej mówi Kosmas, nawet jeśli uznamy, że jego opis jest mocno tendencyjny. Nie możemy zapominać, że książę Brzetysław był ulubieńcem Kosmasa a ponadto kronikarz, z tych czy z innych powodów, uczynił z jego polskiej rabunkowej wyprawy (w niektórych miejscach opis został wręcz zredagowany jako nieomal pielgrzymka pobożnych chrześcijan) kluczowe wydarzenie wczesnośredniowiecznych dziejów Czech. Wyprawa Brzetysława była jednak pod niektórymi względami wyjątkowa. Uczestniczył w niej bowiem praski biskup Sewer, co w XI w. w przypadku wypraw czeskich na ziemię ościenne było wyjątkiem. Już to świadczy o specyfice wyprawy Brzetysława, której głównym celem było pozyskanie znajdujących się w dalekim Gnieźnie relikwii św. Wojciecha. Obleganie wielkiej liczby polskich grodów mogło jedynie skomplikować główny cel wyprawy. Cała wyprawa musiała się zmieścić w kilku letnich tygodniach (23 sierpnia był książę już z powrotem w Czechach niedaleko Pragi), w którym to czasie piesi woje (z wozami) musieli pokonać w przybliżeniu 900 km. Również nie może się ostać odwoływanie się do poświadczonego przez Kosmasa w czasie tej wyprawy zdobycia Krakowa. Kraków leżał na uboczu bezpośredniego szlaku Praga — Gniezno i jego zdobycie przez czeskich wojowników w roku 1039 w ogóle nie może być brane pod uwagę. Barwny opis zniszczenia Krakowa jest po prostu wymysłem Kosmasa. Kronikarz musiał bowiem w jakiś sposób zadość uczynić dawnym krzywdom, które (wedle jego pojęcia) Polacy zadali Przemysłidom właśnie w Krakowie. W roku 999 (ta data jest jednak mało wiarogodna) właśnie tam została według Kosmasa wybita przez Polaków czeska załoga, a cztery lata później w tym samym grodzie (co jak wiemy z innych źródeł nie odpowiada prawdzie) Bolesław Chrobry podstępem pojmał czeskiego księcia Bolesława III, kazał go oślepić i wtrącił do więzienia, z którego książę już żywy nie wyszedł. Trzeba się krótko zatrzymać i przy twierdzeniu kronikarza, że Brzetysław I „... również inne grody spalił i zrównał z ziemią”. Ten ustęp wraz z opisem dalszych okrucieństw popełnionych w czasie najazdu przejął Kosmas z kroniki Reginona z Prüm.

Brzetysław w trakcie swej wyprawy musiał oczywiście napotykać na polskie grody. Kosmas wymienia jedynie dwa: Giecz i Gniezno. W obu przypadkach nie mówi jednak o ich zdobywaniu. Gedczanie mieli swój gród wydać księciu przemysłidzkiemu bez boju. Liczba polskich grodów zajętych w 1039 r. przez czeskich wojowników musiała być oczywiście większa, aniżeli wspomniane przez Kosmasa. Np. filologiczna analiza nazwy miejscowej Krusičany (gmina tej nazwy leży w środkowych Czechach niedaleko Benešova) wykazała, że pierwotna forma tej nazwy ‘Krusvičany’ pochodzi od przesiedleńców z polskiej Kruszwicy. Do takiego przymusowego transferu mieszkańców mogło dojść tylko w czasie najazdu Brzetysława. Czescy wojownicy przypuszczalnie po zajęciu Gniezna wyprawili się jeszcze dalej do odległej parę dziesiątków kilome-

trów Kruszwicy. Celem tej wyprawy było zdobycie dalszych łupów. Szybkie postępy wyprawy Brzetysława i zdobywanie, czy po prostu zajmowanie polskich grodów, umożliwił niewątpliwie ówczesny rozkład władzy centralnej i kryzys dynastyczny, co miało miejsce w Polsce po śmierci Mieszka II. Czeski książę wykorzystał tę sytuację organizując wyprawę rabunkową. Jednak do zdobywania i łupienia polskich grodów na bardzo rozległym terytorium zapewne nie doszło.

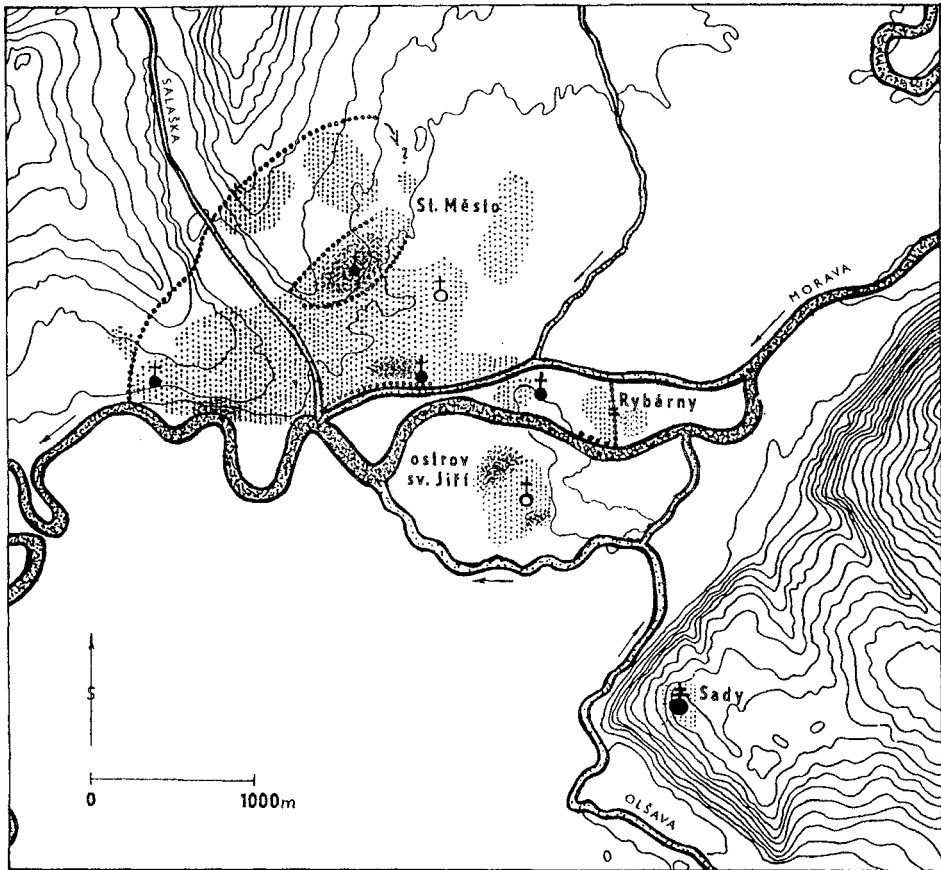
Drugą wypowiedź J. Slámy można zatytułować: *Uwagi o winiarstwie wczesno-średniowiecznym*. Według przeważających opinii rozpowszechnianiu się winiarstwa we wczesnym średniowieczu sprzyjała chrystianizacja, ponieważ Kościół potrzebował wina do celów liturgicznych, a w majątkach kościelnych najłatwiej można było znaleźć doświadczonych specjalistów, niezbędnych przy uprawie winnej latorośli. Świadczenia nowszych znalezisk archeologicznych a także niektórych wzmianek pisanych wskazują jednak, iż nie jest to pogląd do końca słuszny. Np. w Kotlinie Praskiej najwcześniejsze znaleziska, poświadczające uprawę winnej latorośli, pochodzą z przełomu IX/X w., kiedy to chrześcijaństwo w Czechach było jeszcze w stadium początkowym a liczba księży była znikoma. Interesujące są też świadectwa źródeł pisanych. Najstarsze czeskie klasztory i kapituły otrzymywały winiarzy (wraz z ziemią) od książąt. O istnieniu książęcych winnic możemy przeczytać już w najstarszych łacińskich legendach o św. Waclawie. Nie ulega wątpliwości, że środowisko księcia, a zwłaszcza drużynnicy książęcy, konsumowali daleko więcej wina, niż mogli je wówczas zużytkować nieliczni księża przy sprawowaniu mszy św. O nadmiernym piciu wśród drużyny książęcej znajdujemy wzmianki we wspomnianych legendach o św. Waclawie, jest tam nawet mowa o tym, że i sam książę Waclaw czasem pofolgował sobie w picciu, czego później gorzko żałował. Również to książę dążył do polepszenia poziomu winiarstwa w przemysłdzkich Czechach. Pomocą w tym mieli mu służyć winiarze sprowadzani z kraju, gdzie uprawa winnej latorośli była na wyższym poziomie, przede wszystkim z Węgier. Pod tym względem wymowna jest osada przesiedleńców Uherce koło Loun, bowiem wśród jej mieszkańców wspomniani są w źródłach pisanych właśnie winiarze. Z podobną sytuacją mamy do czynienia i niedaleko dawnego przemysłdzkiego grodu administracyjnego Mladá Boleslav, gdzie w niedalekiej od siebie odległości leżą osady Vinařice i Uherce.

Czeski blok konferencji otworzył dr Ludek Galuška referatem pt. *Stan i aktualne problemy badawcze wielkomorawskiej aglomeracji Staré Mesto — Uherské Hradiště*.

Ten obiekt, będący obok Mikulčice i Nitry najważniejszym ośrodkiem Wielkich Moraw — z uwagi na wciąż mającą miejsce na obu stanowiskach działalność budowlaną, jest przedmiotem stałej uwagi archeologów. Charakter prac terenowych, ograniczonych do przerw między domami, bądź do obszarów przeznaczonych pod zabudowę, określa specyficzne rysy badań terenowych tej aglomeracji. W porównaniu z Mikulčicami, które zajmują teren otwarty do badań archeologicznych, interpretacja aglomeracji Staré Mesto — Uherské Hradiště jest daleko bardziej skomplikowana, a to wiąże się również z funkcjonowaniem syntetycznej interpretacji, dokonanej przez Vilema Hrubego przed z górą 35 laty. Diametralnie odmienny pogląd na topografię aglomeracji, zaprezentowany przez R. Snášila w 80. latach XX wieku, ma również wiele miejsc spornych;

lokalizacja grodu wielkomorawskiego, podgradzia i osady przyrodowej w obrębie Starého Města — Uherského Hradiště wydaje się być w świetle obecnego stanu badań co najmniej przedwczesna. Celem obecnie prowadzonych studiów jest przygotowanie nowego całościowego poglądu na ten kompleks osadniczy, o to poprzez krytyczne opracowanie dawniejszych prac terenowych, a także nowy — o charakterze interdyscyplinarnym — program badań wykopaliskowych, realizowany w ścisłej współpracy z zespołami badawczymi innych podobnych aglomeracji.

Aglomeracja zajęła obszar o dużym znaczeniu strategicznym na skrzyżowaniu ważnych dróg handlowych. Nie było rzeczą przypadku, że powstała ona w najważszym na całym jej środkowym i dolnym biegu, czyli między Napajedly a Děvínem, miejscu doliny rzeki Morawy. Potok Salaška, doprowadzający wodę z Chřibów do Morawy, rozdzielił prawobrzeżną — staromiejską — „terasę” na dwie niskie, płaskie wyspy, z których jedna wiąże się ze stanowiskiem „Na Valách”, druga — z rozleglejszym stanowiskiem

Ryc. 1. Aglomeracja osadnicza Staré Město-Uherské Hradiště w okresie przedwielkomorawskim (gęsty szrafunek) oraz w okresie wielkomorawskim (rzadki szrafunek) z zaznaczeniem domniemanej linii umocnień (linia kropkowana). Wg L. Galuški

„Na Špitálkách”. Na pierwszym stanowisku najpóźniej od przełomu VIII/IX w. powstało otoczone rowem osiedle oraz cmentarz elity społecznej. W ciągu IX w., zwłaszcza po założeniu kościoła „Na Valách”, ten cmentarz stał się główną nekropolią całej aglomeracji. Zabudowa, stopniowo wypierana przez rozrastający się cmentarz, przenosiła się na niezasiedlone miejsca na terasach i w dolinie. Na drugim wywyższonym obszarze Starého Města — na stanowisku „Špitálky” — w zaawansowanym IX w. powstaje budowla sakralna otoczona bogato wyposażonymi grobami, niekiedy interpretowana jako część dworu, którego można się w tym miejscu domyślać.

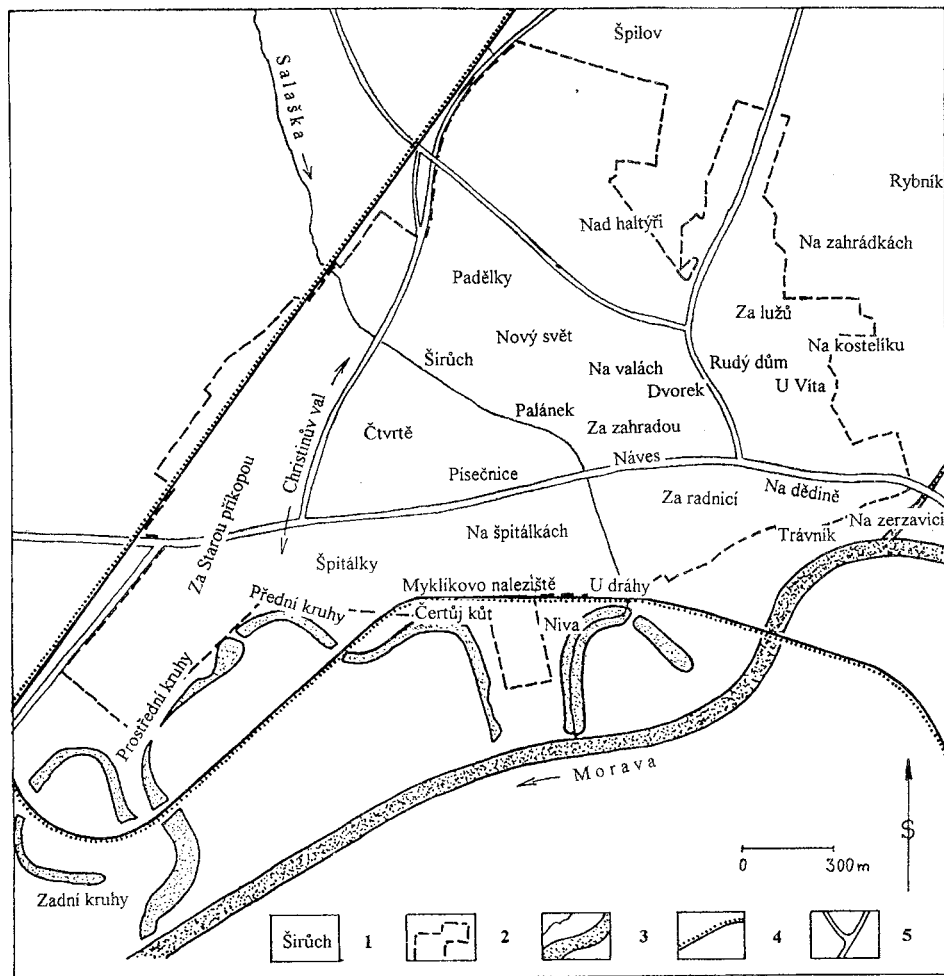
W ciągu wieku IX były zasiedlone również niżej położone partie Starého Města, z jednej strony krawędzie doliny, z drugiej — nieco wyżej położone miejsca na dnie doliny. Znajdowały się tam dość rozległe arealy mieszkalne i pracownie rzemieślnicze. Na stanowisku „Na dědině” najprawdopodobniej już wtedy została pobudowana rotunda św. Michała, a w jej pobliżu reprezentacyjna budowla murowana.

Wydaje się, że w ciągu IX w. na prawym brzegu Morawy dochodzi do stopniowego scałania pierwotnie rozproszonych „osiedli” i powstaje wówczas rozległa osada obejmująca obszar 300 – 350 ha. Tę osadę chronił od północnego zachodu i północy tzw. „wał Christina”. Brak dalszego ciągu tego umocnienia w północno-wschodniej partii Starého Města, wskazuje, iż przypuszczalnie nie został on dokończony. Być może nie widziano takiej potrzeby z uwagi na zabagnienie i większe zalewane depresje w tej partii doliny. Najpotężniejsze umocnienia znajdują się na wschodnim krańcu aglomeracji, na stanowisku „Rybárny”, które należy już do Uherského Hradišti.

Jądrem lewobrzeżnej części aglomeracji było osiedle w miejscu historycznego jądra Uherského Hradišti (Ostrów św. Jerzego). Znaleźiska kilku odlewanych brązowych ozdób, ostróg z zaczepami haczykowatymi i dowody wytwórczości, świadczą o istnieniu tam w VIII w. centrum władzy, które bywa niekiedy przyrównywane do przedwielkomorawskich wyspowych osiedli w Mikulčicach lub w Ołomuńcu — Povelu. Również z IX w. mamy na Ostrowie św. Jerzego pozostałości intensywnego zasiedlenia oraz dowody obecności wyższej warstwy społecznej w postaci wyrobów luksusowych oraz pozostałości murowanej architektury. Czego nam brak dotychczas, to wyraźniejszych umocnień, które dałyby się porównać z umocnieniami innych grodów wielkomorawskich.

Częścią składową kompleksu osadniczego Staré Město — Uherské Hradiště był w IX w. również kościelny ośrodek w Sadach, który zajmował wyodrębniony lewo-brzeżny teren wypiętrzony nad doliną, co umożliwiała kontrolę całej aglomeracji wraz z przyległą partią dorzecza Morawy. Ten ważny ośrodek kościelny, sepulkralny i osadniczy jest ostatnio coraz częściej wymieniany w związku z możliwą lokalizacją tamże stolicy arcybiskupa Metodego.

Zanik Wielkich Moraw na początku X w. przejawiał się w Starym Městě, podobnie jak i na innych staromorawskich grodach, redukcją iubożeniem mieszkańców i całościowymi zmianami w strukturze osadnictwa. Niestety ten proces z uwagi na ograniczoną informatywność materiałów archeologicznych, możemy prześledzić jedynie w grubszych zarysach i bez dokładniejszych danych chronologicznych. Najwyraźniejsze zmiany uwiadcniają się na cmentarzyskach: zanika zwyczaj chowania zmarłych wewnątrz kościołów, groby są wkopywane często w obiekty mieszkalne. Odrębna jednostka osadnicza, którą można zapewne utożsamiać z wsią targową Veligrad, egzysto-

Ryc. 2. Staromiejska część aglomeracji z naniesieniem nazw stosowanych w literaturze archeologicznej. Legenda: 1 — nazwy stanowisk archeologicznych, 2 — granica strefy zabudowanej i niezabudowanej, 3 — ciekii wodne, 4 — tory kolejowe, 5 — główne drogi komunikacyjne. Wg L. Galuški

wała w XI-XII w. w pobliżu kościoła św. Michała. Odnowienie rozleglejszego i bardziej długotrwałego osadnictwa miało miejsce dopiero w XIII w., kiedy to Veligrad, późniejsze Staré Město staje się centrum gospodarczym nowo założonego klasztoru cystersów w Velehradzie. Również Ostrów św. Jerzego w czasie od połowy X do XIII w. jest niezasiedlony, ożywienie przynosi dopiero założenie przez Przemysła Otokara II w połowie XIII w. miasta królewskiego Uherské Hradiště.

Na podstawie obecnego stanu badań aglomeracji Staré Město — Uherské Hradiště nie można, zdaniem L. Galuški, zaakceptować poglądu R. Snašila, że właściwy gród wielkomorawski leżał na Ostrowie św. Jerzego, rozległe podgrodzie na obszarze Starého Města, a osada przygodowa na stanowisku Rybárny. Właściwa interpretacja po-

szczególnych arealów całego kompleksu osadniczego i jego miejsca wśród grodów Wielkich Moraw, zależy od odpowiedzi na szereg pytań, które są przedmiotem dalszych studiów.

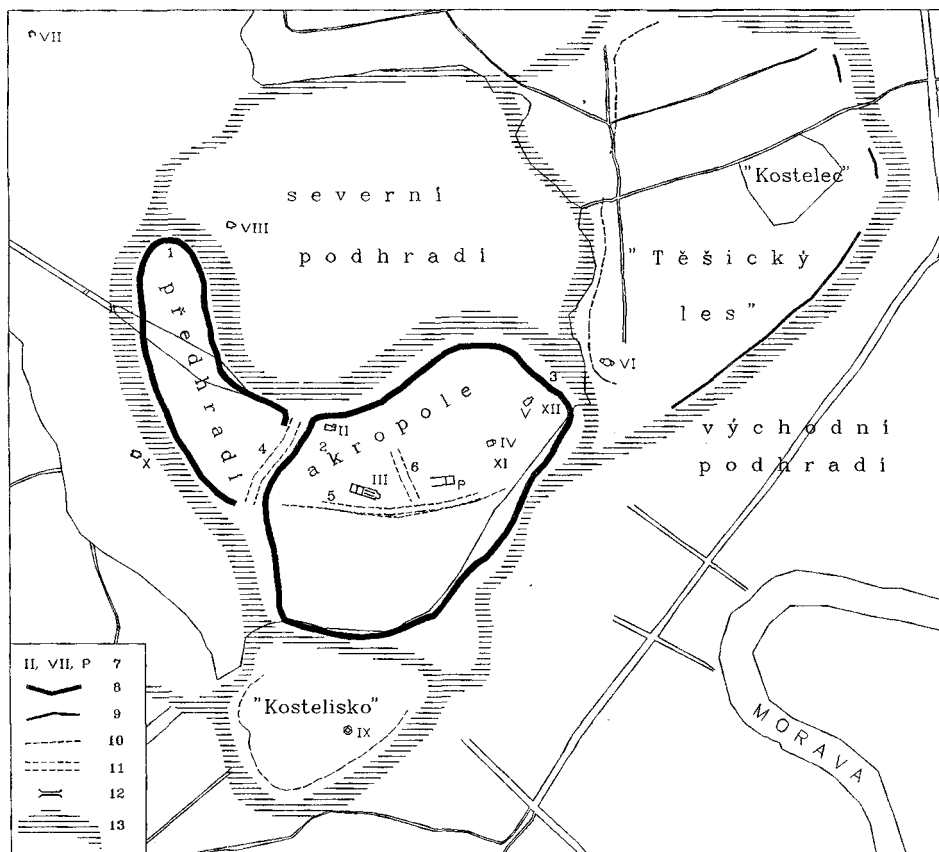
W dalszym ciągu swego referatu L. Galuška przedstawił zwięzły przegląd całej problematyki architektury, fortyfikacji, cmentarzysk i wymiany handlowej na obszarze aglomeracji Staré Město — Uherské Hradiště.

Następnym referentem był dr Lumír Poláček, który przedstawił *Stan i aktualne problemy badań w Mikulčicach*.

W odróżnieniu od Starého Města, gdzie działalność budowlana powoduje stałą konieczność podejmowania prac wykopaliskowych, w Mikulčicach szerokopłaszczyznowe prace terenowe zostały przerwane już przed 10 laty. Rozpoczęto wówczas systematyczne opracowywanie wyników 40-letnich badań terenowych, w ramach poszczególnych problemów badawczych. W związku z projektem „dolinny”, którego celem jest studium wielkomorawskich ośrodków usytuowanych w obrębie dolin Niziny Dolnomorawskiej, badania obecne koncentrują się na zagadnieniach osadniczo-historycznych, ekologicznych i ekonomicznych. Częścią tego interdyscyplinarnego projektu było założenie pracowni dendrochronologicznej i paleoekologicznej w Mikulčicach. Jednym z wzorców tak szeroko pojętych interdyscyplinarnych badań były właśnie badania koncentrujące się wokół Jeziora Lednickiego i Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, do zainicjowania których przyczyniła się prof. Z. Kurnatowska.

Mikulczycka aglomeracja składała się z kilku zasiedlonych wysp w obrębie doliny zalewowej. Osadnictwo, zwłaszcza w starszych fazach, wykorzystywało wyniesione piaszczyste wydmy, dopiero w późniejszym okresie wielkomorawskim w większej mierze schodziło na tereny niżej położone, zbudowane z glin dolinnych. Przyczyną takiego poszerzania zasiedlonych obszarów w ciągu wieku IX nie był jedynie wzrost liczby mieszkańców, lecz również postępujące obejmowanie pierwotnych terenów mieszkalnych i zajętych przez pracownię rzemieślnicze przez kościoły i rozległe cmentarze. Maksymalny zasięg aglomeracji w 2 połowie IX w. można wbrew uprzednim przesadzonym szacunkom, które sięgały nawet 200 ha, określić maksymalnie na 50 ha. Późniejsze przesunięcie się zasiedlenia na tereny wyższe obserwujemy w XI – XIII w., najwyraźniej w związku z powodziami, które zmieniały dolinę w teren nie nadający się do trwałego osadnictwa. Istnienie niewielkiej umocnionej osady w rejonie byłego 9 kościoła w XIV/XV w. wiąże się przypuszczalnie ze szlakiem komunikacyjnym, który w tej okolicy przekraczał rzekę Morawę.

Początki stałego słowiańskiego osadnictwa w Mikulčicach ustalane są na koniec VII w., aczkolwiek do rozwoju osiedla i ukonstytuowaniu się ośrodka władzy doszło prawdopodobnie dopiero w zaawansowanym wieku VIII. Zakłada się, że pierwotnie półksiężycowata przedwielkomorawska centralna osada została razem z niżej usytuowanymi „Dolnymi Wałami”, gdzie na początku IX w. otoczona umocnieniami i tak powstał wielkomorawski gród z wydzielonym akropolem i podgrodzem. Akropol, gdzie znajdowały się najważniejsze obiekty sakralne, rezydencjonalne i rzemieślnicze oraz zachodnie podgrodzie z regularną zabudową, gdzie zamieszkiwali zapewne druzynicy, stanowiły ufortyfikowane jądro aglomeracji. Wokół niego w przybliżeniu w promieniu 1 km rozciągała się strefa przyrodowa z dalszymi kościołami, cmentarza-

Ryc. 3. Mikulčická aglomeracja osadnicza w dobie Wielkich Moraw. 1 — północno-zachodnia brama podgrodzia, 2 — zachodnia brama akropolu, 3 — północno-wschodnia brama akropolu, 4 — fosa między podgrodzem a akropolem, 5 — fosa na południe od bazyliki, 6 — fosa między bazyliką a pałacem.

Legenda: 7 — zastosowana numeracja kościołów (II, III ...) i oznaczenie pałacu (P), 8 — umocnienie akropolu i podgrodzia, 9 — wał „usypany” na wschodnim odcinku „Těšického lesa”, 10 — wyraźne terenowe bariery, 11 — fosy, 12 — bramy, 13 — zrekonstruowany przebieg zanikłych rzecznych odnóg. Według L. Poláčka i O. Marka

mi i osiedlami. Bezpośrednio za domyślną granicą tej strefy, ale jeszcze w obrębie doliny, znajdowały się na piaszczystych wydmach uboższe cmentarzyska, a także osiedla z półziemiankami — typem zabudowy, który w obrębie grodu dotąd nie został zarejestrowany. Przypuszczalnie było to pierwsze pasmo zaplecza osadniczego, zaplecza, które sięgało jeszcze dość daleko poza granice doliny na jej obecnie czeski i słowacki brzeg.

W X w., po zaniku Wielkich Moraw, doszło zapewne do wyodrębnienia mniejszego osiedla w północno-wschodniej części akropolu, pozostała wyniesiona partia grodu była w dalszym ciągu wykorzystywana jako cmentarz. Aczkolwiek z tego okresu stwierdzono w Mikulčicach ślady akcji wojennych, nie można wykluczyć dalszego

funkcjonowania jakiejś lokalnej władzy. Znaleźiska związane ze środowiskiem maziarskim są nieliczne. Oczywiście doszło do wyraźnej redukcji mieszkańców i do ich zubożenia, stopniowo opuszczano kościoły, zaprzestawano użytkowania cmentarzy i opuszczano niżej położone obszary. W czasie od 2 połowy XI do XIII w. egzystowało na obszarze aglomeracji kilka małych odosobnionych jednostek osadniczych, o ich statusie społecznym wiemy obecnie bardzo mało. W XIII w. definitywnie zakończyło się stałe osadnictwo na mikulczyckich „Wałach”.

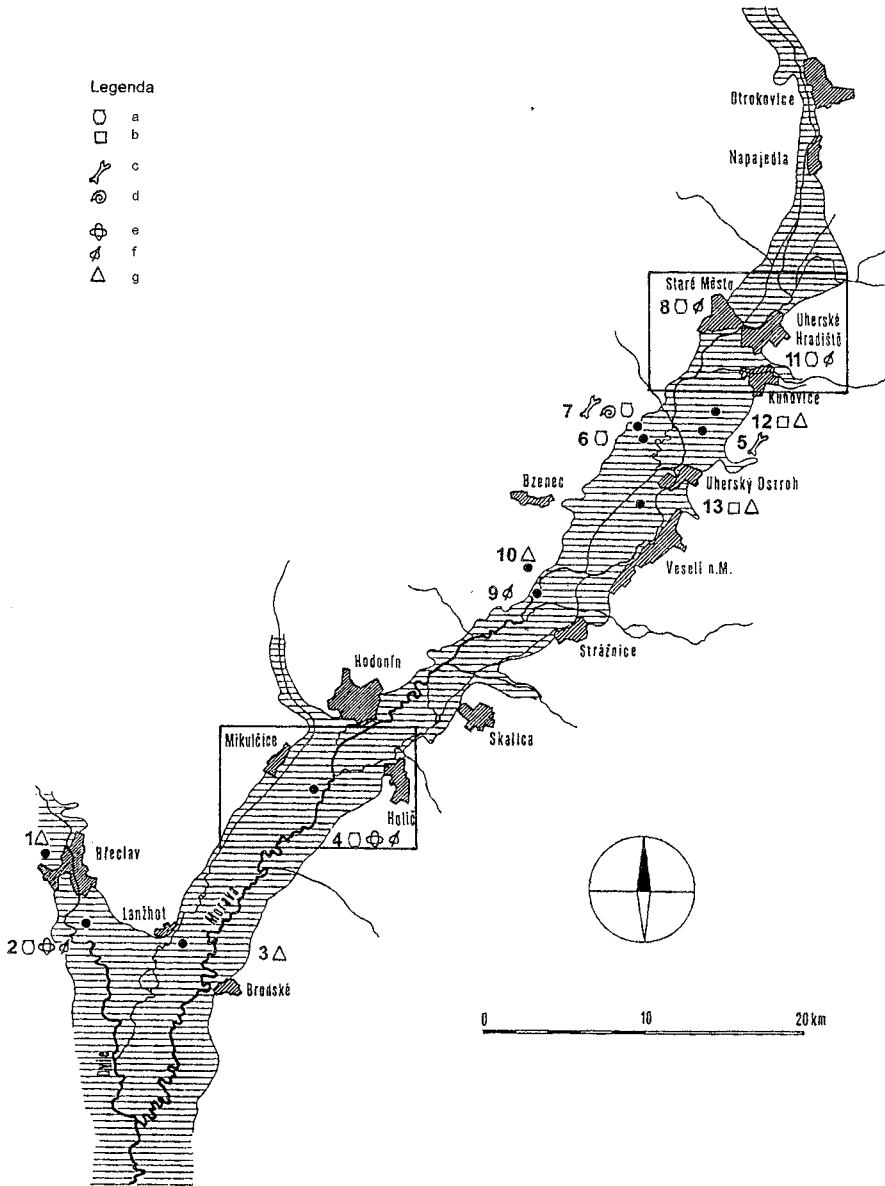
W odróżnieniu od Starého Města, Mikulčice charakteryzują silne umocnienia, intensywnie zasiedlony gród ze zwracającą uwagę koncentracją podstawowych funkcji władczych i ekonomicznych. Zasięg aglomeracji mikulczyckiej jest jednak w porównaniu ze Starým Městem znacznie mniejszy, osadnictwo przygodowe wydaje się być mniej rozwinięte, zaplecze osadnicze w zasadzie gorzej dostępne.

Wyniki opracowania zamkniętego etapu badań terenowych z lat 1954–1992 w Mikulčicach, serie publikacji, interdyscyplinarny charakter badań i nowe — dendrochronologiczne — podstawy datowania, posunęły rozpoznanie tego ośrodka wyraźnie naprzód. Mimo to większa część przekopanych obszarów wciąż jeszcze czeka na opracowanie i szereg archeologicznych i historycznych problemów wciąż jeszcze nie znajduje zadawalającej odpowiedzi. Wydaje się też, że nie na wszystkie kwestie uda się uzyskać odpowiedź na podstawie dotychczasowych materiałów i że częścią dalszego systematycznego studium winny być przyszłe nowe szczegółowe prace terenowe na grodzisku i w jego zapleczu.

Następnym był referat mgr Jitki **Dvorskej** i dr Lumíra **Poláčka** pt. *Stan datowania dendrochronologicznego i studium środowiska naturalnego wielkomorawskich ośrodków w dorzeczu Morawy.*

Zorganizowanie pracowni dendrochronologicznej w Mikulčicach w 1996 r. stało się początkiem dendrochronologii zabytkowego drewna w Republice Czeskiej. Na podstawie drewna z grodziska w Mikulčicach oraz z Břeclavia-zamku udało się skonstruować standard dla dębu z wczesnego średniowiecza, a skorelowanie go z dalszymi zbiorami drewna zabytkowego umożliwiło sporządzenie standardu dla dębu dla całej Czeskiej Republiki, oznaczonego jako *czges* (obejmującego obecnie okres od 528 do 2001 po Chr.). Obok pracowni w Mikulčicach, J. Dvorska zorganizowała też Dendrochronologiczną Pracownię na Wydziale Leśnym i Drzewnym MZLU w Brnie. W ten sposób skoordynowano gromadzenie i oznaczanie wszelkich prób archeologicznego i innego drewna historycznego z ziem ČR. Szczególną uwagę zwrócono na badanie zwirowni i nieuregulowanych odcinków dolin rzecznych w celu pozyskania fosylnych pni, ważnych z jednej strony dla przedłużenia krzywej w kierunku pradziejów, z drugiej dla rozwiązania dalszych paleoekologicznych i archeologicznych zagadnień.

W porównaniu z Polską, czy północno-wschodnimi Niemcami, gdzie dendrochronologia w ostatnich latach staje się standardowym sposobem datowania wczesnośredniowiecznych grodzisk, sytuacja w Republice Czeskiej jest daleko mniej pomyślna. Główną przyczyną jest znacznie gorszy stan zachowania archeologicznego drewna, spowodowany zasadniczo odmiennymi warunkami klimatycznymi. Wśród wczesnośredniowiecznych grodzisk w Czechach większe serie dat dendrochronologicznych mają je-

Ryc. 4. Dolina rzeki Morawy na obszarze Niziny Dolnomorawskiej z najważniejszymi znaleziskami fosylnej fauny i flory i z zaznaczeniem wycinków dwu najważniejszych ośrodków władzy Wielkich Moraw w Mikulčicach i w Starém Městě — Uherském Hradišti.

1 Břeclav, 2 — Břeclav-Pohansko, 3 — Lanžhot, 4 — Mikulčice, 5 — Ostrožská Nová Ves,
6 — Polešovice, 7 — Polešovice-Záblačany, 8 — Staré Město, 9 — Strážnice, 10 —
Strážnice-Prívov, 11 — Uherské Hradiště, 12 — Uherský Ostroh, 13 — Veselí n. Moravou.

Wg E. Opravila i L. Poláčka.

Legenda: a — stanowiska archeologiczne, b — gleby subfosylne, fosylna fauna: c — kręgowce,
d — mięczaki, fosylna flora: e — pyłki, f — makrosczątki, g — daty C-14

dynie Mikulčice i Praski Hrad, podczas gdy dalsze stanowiska dysponują jedynie pojedynczymi próbami datowanego drewna (Znojmo-Hradiště, Přerov, Chotěbuz-Podobora i in.). Wartość dowodowa takich pojedynczych, jakkolwiek dokładnych dat, jest niska i nie da się porównać z możliwościami interpretacyjnymi większych serii drewna, reprezentujących poszczególne stanowiska czy regiony. Większą liczbę prób drewna dostarczają u nas np. stanowiska dolinne, w tym przypadku jednak problemem jest mała liczba przyrostów rocznych nawet u pni o stosunkowo znacznej średnicy, co spowodowane jest dużymi przyrostami rocznymi drzew rosnących w optymalnych warunkach dolin rzecznych.

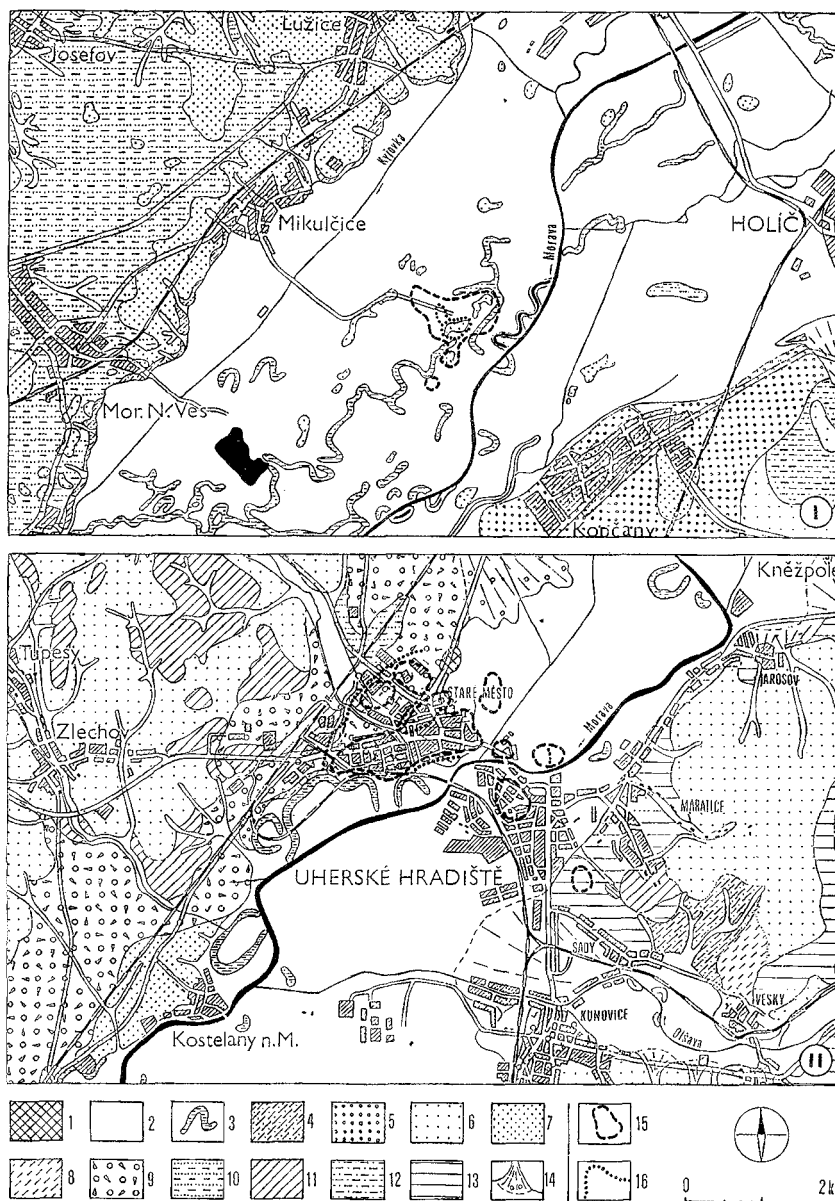
Możliwości datowania dendrochronologicznego wczesnośredniowiecznych ośrodków usytuowanych na dnie doliny rzeki Morawy są obecnie dość skromne. Konkretnymi datami dysponujemy jedynie w przypadku Mikulčic — tutaj jednak drewno pochodzi przeważnie z konstrukcji mostu w zanikłych odnogach rzeki przy grodzie, podczas gdy z konstrukcji umocnień, systemu słupów umacniających brzegi koryta rzeki, lub z obiektów osadniczych, poza paroma wyjątkami, drewna nie posiadamy. Znaczenie drewna z Mikulčic polega jeszcze na czym innym: to przede wszystkim dzięki tym próbom drewna możliwe było skonstruowanie dendrochronologicznego standardu VI-IX w. dla dębu z ziem czeskich, a także możliwe stało się datowanie innych ważnych serii drewna wczesnośredniowiecznego, np. z dolnoaustriackiego grodziska w Gars-Thunau.

Studium terenów dolinnych jest ważne nie tylko ze względu na dendrochronologię, lecz także dla archeologii osadnictwa. Grodziska nizinne (dolinne) stanowią wyraźną grupę ośrodków wielkomorawskich, charakterystyczną zwłaszcza dla obszaru między Dyją i Svratką na Nizinie Dolnomorawskiej, na południowych i południowo-wschodnich Morawach.

Kraina dolin przeszła w ostatnim tysiącleciu rewolucyjne zmiany, które całkowicie zmieniły jej hydrografię, rzeźbę i wegetację. Podniósł się poziom wód gruntowych, odłożyły się kilkumetrowe warstwy glin popowodziowych, pierwotny porost suchej łąki zmienił się w periodycznie zalewaną łąkę wilgotną. Dla poznania pierwotnego środowiska osiedli w dolinach konieczna jest przeto rekonstrukcja paleoekologiczna, na którą składa się szereg przyrodniczych dyscyplin, a zwłaszcza botanika i geologia czwartorzędu. W wilgotnym środowisku osad nizinnych lepiej, niż w środowiskach suchych przewiewnych gleb osiedli wyżynnych, zachowują się resztki organiczne, dlatego też znaleziska nizinne są ważnym źródłem materiałów dla rekonstrukcji stosunków gospodarczych wczesnego średniowiecza.

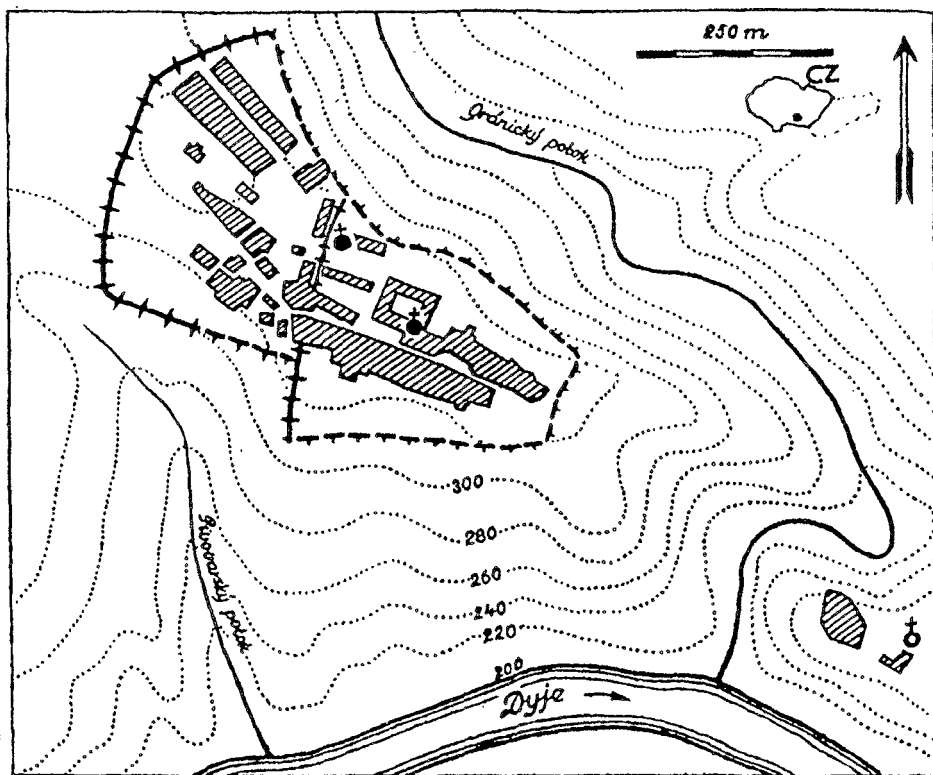
Obok problemów przyrodniczych w studiach nad środowiskiem dolinnym mieści się też szereg konkretnych historycznych zagadnień rozwoju wielkomorawskich ośrodków, których rozstrzygnięcie związane jest z rozpoznaniem przyrodniczego środowiska dolin:

1. bez znajomości pierwotnej hydrologii i historycznej rzeźby doliny nie sposób rekonstruować zasiedlonych areałów ośrodków wielkomorawskich;
2. w przypadku aglomeracji wyspowych w typie Mikulčic wysuwają się na czoło kwestie ekonomiczne — zwłaszcza problem zapewnienia wyżywienia dla tak znacznej koncentracji mieszkańców;
3. zagadnienie, w jakiej mierze preferencja terenów dolinnych przy wznoszeniu najważniejszych wielkomorawskich ośrodków wynikała z interesów geopolitycznych,

Ryc. 5. Geologiczna sytuacja okolic aglomeracji w Mikulčicach (I) i w Starym Městě — Uherském Hradišti (II) z zaznaczeniem fortyfikacji i zasięgu zasiedlenia. 1–3 — holocen (1 — antropogeniczne nawarstwienia, 2 — gliny dolinne), 4–5 — pleistocen-holocen (5 — fluwialne piaszczyste szczyrki), 6–9 — pleistocen (6 — lessy i gliny lessowe, 7 — piaski nawiane, 9 — piaszczyste szczyrki stożków napływowych), 10–12 — neogen — górny miocen (11 — ility i piaski), 13–14 — paleogen. Sytuacja archeologiczna: 15 — przybliżony zasięg zasiedlenia, 16 — linia umocnień.

Sytuacja geologiczna wg Z. Nováka, V. Baňackého i P. Havlíčka, sytuacja archeologiczna wg L. Poláčka i L. Galuška

Ryc. 6. Znojmo-Hradiště. Schematyczny plan dwuzielnego wielkomorawskiego grodu św. Hipolita z zaznaczeniem linii umocnień oraz dwu hipotetycznych kościołów. Według B. Klímy.

strategicznych, społeczno-kulturowych, bądź gospodarczych państwa i jego elity; 4. czas zaniku Wielkich Moraw pokrywa się z grubsza z pojawieniem się wyraźniejszych ekologicznych zmian w strefie dolinnej — powstaje pytanie, do jakiego stopnia owe przyrodnicze zmiany przyczyniły się do zaniku ośrodków nizinnych.

Aczkolwiek grody wielkomorawskie w Mikulčicach i Starym Městě-Uherském Hradišti są usytuowane w dolinie środkowej Morawy i dzieli je odległość zaledwie 40 km, przesłanki rozwoju ich aglomeracji były w znacznym stopniu odmienne. Mikulčice zajmowały pod względem strategicznym niewątpliwie bardzo dogodne miejsce — wyspę śródreczną — jednak pod względem całościowego osadniczego i gospodarczego rozwoju możliwości wzrostu tej aglomeracji były mocno ograniczone. Odwrotnie, aglomeracja Starego Města-Uherského Hradišti, zwłaszcza na obszarze prawobrzeżnych, wyniesionych brzegów dolinnych, dysponowała wręcz nieograniczonymi możliwościami dalszego rozwoju zasiedlenia. Celem zatem archeologicznego i przyrodniczego studium jest rozstrzygnięcie zagadnienia, czy te odmienne warunki mogły odegrać określoną rolę przy wyborze głównego ośrodka Wielkich Moraw i czy nie mogło dojść w ciągu IX w. do przesunięcia takiego ośrodka np. z Mikulčic do Starego Města.

W uzupełnieniu głównego programu spotkania znalazł się referat doc. Bohuslava Klimy pt. *Nowe prace wykopaliskowe w Znojmie-Hradišti*.

W odróżnieniu od obu scharakteryzowanych powyżej nizinnych ośrodków, grodzisko znojmskie reprezentuje drugą wyraźną grupę wielkomorawskich grodów — grodziska wyżynne usytuowane na rubieżach regionów osadniczych. Badania terenowe grodziska św. Hipolita w Znojmie są bardzo skomplikowane, z jednej strony z uwagi na intensywne zasiedlenie zarówno w pradziejach jak i późniejszym średniowieczu, z drugiej — na obecną zabudowę, która naruszyła pierwotną sytuację i utrudnia usytuowanie celowych z punktu widzenia interesów badawczych wykopów.

Badania terenowe, prowadzone w latach 1949 – 1957 i odnowione po roku 1986, doprowadziły do rozpoznania umocnień grodu, wykazały istnienie współczesnego mu osadnictwa, w postaci obiektów mieszkalnych, pracowni rzemieślniczych i innych obiektów gospodarczych, jak również pochówków z charakterystycznym wielkomorawskim inwentarzem. Problematyczna identyfikacja dwóch murowanych budowli jako kościołów z IX w. jest przedmiotem dyskusji w gronie specjalistów.

Gród w Znojmie jest pod względem archeologicznym ważny m.in. z tego względu, iż leży na samym skraju wielkomorawskiej ekumeny osadniczej i jednocześnie na granicy innej specyficznej strefy kultury średniowiecznej, charakterystycznej dla pofalowanych, zalesionych terenów południowo-zachodnich Moraw, austriackiego Waldviertel i południowych Czech. Niektóre cechy tej strefy, np. wczesne i obfite stosowanie grafitu przy wyrobie ceramiki, można obserwować także na grodzisku w Znojmie, obok charakterystycznych zabytków wielkomorawskich. Daje to możliwość z jednej strony lepszego uchwycenia i chronologizacji treści kulturowych obu wymienionych stref, z drugiej — również lepszego poznania tego typu rubieżnych terenów Wielkich Moraw i tamtejszych ośrodków władzy.

Na zakończenie konferencji i w wyniku ogólnej dyskusji wymieniano uwagi na temat wspólnych celów archeologicznych badań w Mikulčicach i na Ostrowie Lednickim, jak również w Starym Měšť-Uherském Hradišti i w Gieczu. W ten sposób określono pola dalszej potencjalnej współpracy obu tych środowisk badawczych:

1. Zarówno w przypadku stanowisk polskich, jak i wielkomorawskich chodzi o ośrodki zajmujące wyjątkowe miejsce w procesie formowania się wczesnych państw, co umożliwia obserwowanie rozmaitych zjawisk paralelnych.

2. Warunki środowiskowe tych stanowisk są zbliżone — usytuowanie nizinne w rejonie dolin lub w niecce jeziornej — co umożliwia wymianę informacji pozyskanych z szeroko zakrojonych badań przyrodniczego środowiska i jego przemian związanych z działalnością ludzką.

3. Istnieje możliwość porównania i wymiany wyników badań interdyscyplinarnych cmentarzysk, tak od strony biologicznego stanu pochowanych populacji, jak i pod względem zwyczajów pogrzebowych i rytuałów

4. Z uwagi na zasadnicze znaczenie organizacji państwa wielkomorawskiego dla „państw sukcesyjnych”, wśród nich i dla państwa piastowskiego, dla strony polskiej szczególnie cenne są wyniki badań w Mikulčicach i w Starym Měšť, zwłaszcza dotyczące zaplecza tych ośrodków, jego struktury i organizacji przestrzennej.

5. Szeroko zakrojony program interdyscyplinarnych badań archeologicznych, realizowany w regionie Lednicy już od początków lat 80., stanowił wzorzec i inspirację dla badań w Mikulčicach.

Janusz Górecki, Zofia Kurnatowska, Lumír Poláček, Jiří Sláma

ZWEITES ARBEITZUSAMMENTREFFEN MIKUŁČICE — OSTRÓW LEDNICKI

Der Aufsatz enthält eine Besprechung des *Zweiten Arbeitszusammentreffens* der Forscherteams, die mit interdisziplinären Untersuchungen der Hauptzentren von Großmähren (Mikulčice) und des Piastenreiches (Ostrów Lednicki) verbunden sind, das in Mikulčice vom 25. – 26.05.2001 stattgefunden hat. Während des Zusammentreffens haben die polnischen Teilnehmer folgende Referate gehalten: *Neue Ergebnisse der Untersuchungen frühpiastischer und piastischer Burgen in Großpolen* (Zofia Kurnatowska), *Ostrów Lednicki auf dem Hintergrund des Besiedlungsnetzes in der Rinne von Lednica See* (Janusz Górecki), *Die Untersuchungen über die Umwelt in der Nähe von Lednica* (Marek Polcyn, gehalten von Katarzyna Renn), *Die Brücken von Lednica und deren Brückenköpfe* (Mateusz Łastowiecki und Danuta Banaszak), *Die Ergebnisse der neuesten Untersuchungen des Skelettgräberfeldes in Dziekanowice* (Jacek Wrzesiński), *Die Ergebnisse der neuesten Untersuchungen der Burg-Residenz der Herrscher — in Giecz* (Teresa Krysztofiak und Elżbieta Indycka).

In der Diskussion, die sich nach den Referaten erhob, waren zwei Äußerungen von Jiří Sláma von besonderer Bedeutung, in der er sich auf die archäologischen Spuren des Einfalls von Břetislav in Polen im Jahre 1039 und auf das Problem des frühmittelalterlichen Weinbaus bezog.

Den tschechischen Konferenzblock hat Ludek Galuška mit dem Referat *Zustand und aktuelle Forschungsprobleme der großmährischen Agglomeration Staré Město — Uherské Hradiště* eröffnet. Danach hat Lumír Poláček den *Zustand und aktuelle Probleme der Untersuchungen in Mikulčice* dargestellt. In dem nächsten Referat haben Jitka Dvorská und Lumír Poláček den *Zustand der dendrochronologischen Datierung und Studium der Umwelt von großmährischen Zentren auf dem Moravagebiet* besprochen. In Ergänzung des Hauptprogramms des Zusammentreffens befand sich das Referat von Bohuslav Klima *Neue Ausgrabungen in Znojmo-Hradiště*.

Zum Schluß der Konferenz und infolge einer allgemeinen Diskussion wurden gemeinsame Ziele der archäologischen Untersuchungen in Mikulčice und auf Ostrów Lednicki sowie in Staré Město-Uherské Hradiště und in Giecz formuliert und die Gebiete der weiteren, potentiellen Zusammenarbeit dieser beiden Forschungskreise bestimmt.

ABBILDUNGEN

Abb. 1. Besiedlungsagglomeration Staré Město-Uherské Hradiště in der vorgroßmährischen Zeit (dichte Schraffierung) und in großmährischer Zeit (lichte Schraffierung) mit Bezeichnung der vermutlichen Befestigungslinie (punktierte Linie). Nach L. Galuška

Abb. 2. Agglomerationsteil von Staré Město mit eingetragenen Namen, die in der archäologischen Literatur verwendet werden: Legende: 1 — Bezeichnungen der archäologischen Fundstellen, 2 — Grenze der bebauten und unbebauten Gebiete, 3 — Wasserläufe, 4 — Eisenbahngleise, 5 — Hauptverkehrswege. Nach L. Galuška

Abb. 3. Mikulčice — Besiedlungsagglomeration in der Zeit Großmährens. 1 — nordwestliches Tor des Suburbiums, 2 — westliches Akropolstor, 3 — nordöstliches Akropolstor, 4 — Festungsgraben zwischen dem Suburbium und des Akropolis, 5 — Festungsgraben südlich von der Basilika, 6 — Festungsgraben zwischen der Basilika und dem Palast. Legende: 7 — verwendete Kirchennumerierung (II, III ...) und Bezeichnung des Palastes (P), 8 — Befestigung des Akropolis und des Suburbiums, 9 — auf der Strecke „Těšický

les" „aufgeworfener" Wall, 10 — deutliche Geländebarrieren, 11 — Festungsgraben, 12 — Tore, 13 — rekonstruierter Verlauf der verschwundenen Flußarme. Nach L. Poláček und O. Marek

Abb. 4. Bett des Flusses Morava auf dem Gebiet der Niedermorava-Tiefebene mit wichtigsten Funden der Fossilfauna und -flora und mit Bezeichnung der Ausschnitte von zwei wichtigsten Machtzentren des Großmährens in Mikulčice und in Staré Město — Uherské Hradiště. Nach E. Opravil und L. Poláček. Legende: a — archäologische Fundstellen, b — Subfossilböden, Fossilfauna; c — Wirbeltiere, d — Weichtiere, Fossilflora; e — Stäubchen, f — Makroüberreste, g — Daten C-14

Abb. 5. Geologische Lage der Umgebung der Agglomeration in Mikulčice (I) und in Staré Město — Uherské Hradiště (II) mit Bezeichnung der Befestigungsanlagen und des Besiedlungsumfangs. 1–3 — Holozän (1 — antropogenische Schichten, 2 — Tallehne), 4–5 — Pleistozän-Holozän (5 — fluviogenen anlehmigen Sandboden), 6–9 — Pleistozän (6 — Löss und Lößlehme, 7 — angewehrte Sände, 9 — anlehmigen Sandboden der Alluvialkegel), 10–12 — Neogen — Obermiozän (11 — Letten und Sände), 13–14 — Paläogen. Archäologische Lage: 15 — angenähertes Besiedlungsgebiet, 16 — Befestigungslinie. Geologische Lage nach Z. Novák, V. Baňacký und P. Havlíček, archäologische Lage nach L. Poláček i L. Galuška

Abb. 6. Znojmo-Hradiště. Schemaplan der zweiteiligen großmährischen Burg von St. Hippolyt mit bezeichneter Befestigungslinie und zwei hypothetischen Kirchen. Nach B. Klíma.